

ZAKŁAD DEMOGRAFII
UNIwersytetu Łódzkiego

Profesor Edward Rosset

demograf i statystyk – w setną rocznicę urodzin

Materiały na Konferencję Jubileuszową
Łódź, 27–28 listopada 1997 r.



PODOBIENSTWA I RÓŻNICE W PROCESIE STARZENIA SIĘ LUDNOŚCI W WOJEWÓDZTWACH DOLNOŚLĄSKICH

1. Wprowadzenie

W ostatnich latach w Polsce, podobnie jak w wielu krajach, gdzie wystąpiła transformacja demograficzna, obserwujemy postępujące starzenie się społeczeństwa. W krajach tych główną przyczyną tego stanu jest spadek urodzeń i wydłużenie ludzkiego życia. W Polsce, jak wynika z badań [zob. np. 4] proces transformacji nie przebiega bez zakłóceń, można więc oczekiwać również zróżnicowania w przebiegu starzenia się społeczeństwa.

Jako miernik wyrażający zaawansowanie procesu starzenia przyjęliśmy za E. Rossetem [7, s. 13] wskaźnik starości demograficznej mierzący udział osób w wieku 60 lat i więcej w ogólnej liczbie mieszkańców:

$$W_s = \frac{L_{60+}}{L} 100,$$

gdzie:

L_{60+} – liczba osób w wieku 60 lat i więcej, L – ogólna liczba mieszkańców.

W Polsce wskaźnik starości w latach 1975–1995 zwiększał się średnio o 0,7% rocznie. Na Dolnym Śląsku natomiast proces starzenia przebiegał szybciej. Wskaźnik w badanym okresie zwiększał się przeciętnie o 3,6% rocznie.

Obszar Dolnego Śląska jest miejscem gdzie występują istotne międzywojewódzkie różnice w przebiegu procesów demograficznych [zob. np. 2]. W badaniu poszukiwano odpowiedzi na pytanie: jakie są te różnice w przypadku procesu starzenia oraz jakie są ich przyczyny? Badaniem objęto lata 1975–1995, tj. okres istnienia czterech wyodrębnionych województw na terenie Dolnego Śląska.

2. Zmiany procesu starzenia według miejsca zamieszkania

W roku 1975 największy udział osób w wieku 60 lat i więcej występował w woj. wrocławskim, gdzie przekraczał 10%. W pozostałych województwach jako całości udział ten był niższy, a najmniejsza wartość wystąpiła w woj. legnickim.

Tabela 1

Wskaźniki starości demograficznej w czterech woj. dolnośląskich według miejsca zamieszkania w latach 1975, 1995

Województwo	1975			1995		
	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
Jeleniogórskie	9,49	8,64	10,86	15,82	15,18	17,12
Legnickie	8,89	7,06	11,37	12,33	10,40	17,00
Wałbrzyskie	9,63	9,09	10,98	16,75	16,43	17,68
Wrocławskie	10,13	9,55	11,52	16,41	16,53	16,05

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych WUS-ów.

We wszystkich województwach znacznie starsi byli mieszkańcy wsi. Wskaźnik starości dla wsi różnił się najbardziej od wskaźnika dla miast w woj. legnickim, przekraczał go o 4%. W pozostałych województwach różnica ta wahała się wokół 2%.

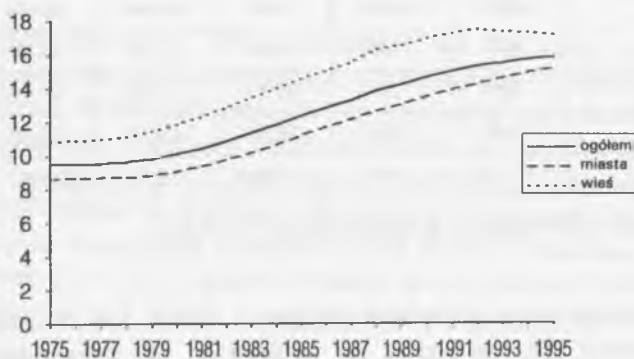
Na przestrzeni 20 lat najszybciej starzała się ludność woj. wałbrzyskiego, a najwolniej natężenie procesu rośnie w woj. legnickim. Województwo legnickie wyróżniało się też zbliżonym tempem zmian procesu w populacjach: miejskiej i wiejskiej. W pozostałych województwach proces starzenia przebiegał szybciej w populacjach miejskich. W efekcie tych zmian w 1995 r. największą wartość wskaźnika starości zanotowano w woj. wałbrzyskim (zob. tab. 1), wyniósł on 16,75%. Zwiększyły się też różnice w natężeniu procesu między poszczególnymi województwami. W „najmłodszym”, czyli legnickim, udział ludzi starych był o ponad 4 punkty procentowe mniejszy niż w woj. wałbrzyskim. W woj. legnickim zwiększyła się różnica w natężeniu procesu między miastem i wsią do 6,6%, a w pozostałych województwach nastąpiło jej zmniejszenie – w woj. wrocławskim nawet do 0,5%.

Tabela 2

Średnioroczne tempo wzrostu wskaźników starości
w czterech województwach dolnośląskich według miejsca
zamieszkania w latach 1975–1995

Województwo	Ogółem	Miasta	Wieś
Jeleniogórskie	1,026	1,029	1,023
Legnickie	1,016	1,019	1,020
Wałbrzyskie	1,028	1,030	1,024
Wrocławskie	1,024	1,028	1,016

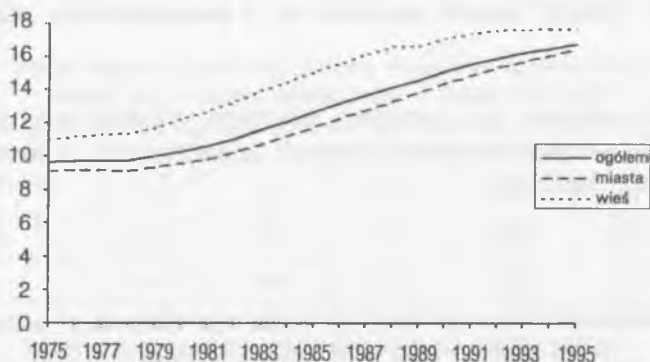
Źródło: Obliczenia własne na podstawie tab. 1.



Rys. 1. Wskaźniki starości według miejsca zamieszkania w woj. jeleniogórskim w latach 1975–1995



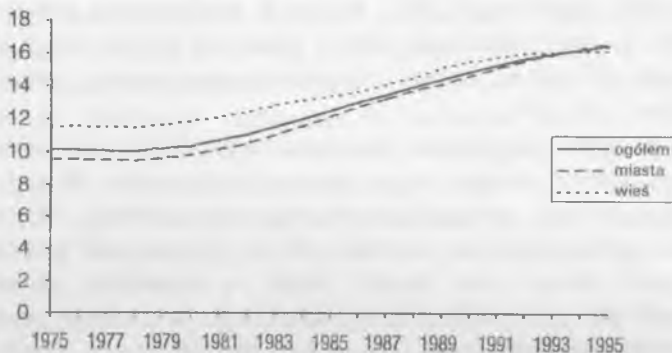
Rys. 2. Wskaźniki starości według miejsca zamieszkania w woj. legnickim w latach 1975–1995



Rys. 3. Wskaźniki starości według miejsca zamieszkania w woj. wałbrzyskim w latach 1975–1995

Szeregi czasowe wskaźników starości pokazują, że w woj. jeleniogórskim, wałbrzyskim i wrocławskim, analizowanych jako całość oraz w miastach i wsiach w tych jednostkach administracyjnych trendy wskaźników starości przebiegają podobnie do krzywej logistycznej. Zbliżone do niej, jak się wydaje, były też zmiany na wsi w woj. legnickim, natomiast dla całego województwa oraz w miastach wskaźnik starości zmieniał się od wczesnych lat 80. według funkcji liniowej.

W końcu lat 70. proces starzenia przebiegał dosyć wolno we wszystkich województwach. Wskaźniki starości nawet się zmniejszały. Było to szczególnie widoczne w woj. legnickim. W woj. wrocławskim spadek był niewielki, a w pozostałych województwach wskaźniki starości utrzymywały się na stałym poziomie. W kolejnych latach przypadających na dekadę 1980–1990 proces starzenia przebiegał w szybkim tempie, a w pierwszej połowie lat 90. uległ spowolnieniu. Wobec populacji wiejskich można nawet wysunąć tezę, że zjawisko weszło w fazę nasycenia. Sytuacja ta ma miejsce przy różnym natężeniu procesu w badanych populacjach.



Rys. 4. Wskaźniki starości według miejsca zamieszkania w woj. wrocławskim w latach 1975–1995

3. Zmiany procesu starzenia się z uwzględnieniem płci

Natężenie starzenia się populacji mężczyzn i kobiet jest mocno zróżnicowane. We wszystkich województwach udział kobiet w starszym wieku był wyższy niż mężczyzn.

Tabela 3

Wskaźniki starości demograficznej w czterech województwach dolnośląskich według miejsca zamieszkania i płci w latach 1975 i 1995

Województwo	Ogółem		Miasto		Wieś	
	M	K	M	K	M	K
1975						
Jeleniogórskie	8,33	10,58	7,29	9,88	9,94	11,77
Legnickie	7,46	10,33	5,49	8,66	10,15	12,60
Wałbrzyskie	8,28	10,90	7,60	10,45	9,91	12,04
Wrocławskie	8,45	11,75	7,71	11,27	10,13	12,94
1995						
Jeleniogórskie	12,74	18,73	12,34	17,79	13,50	20,69
Legnickie	10,08	14,49	8,67	12,04	13,43	20,53
Wałbrzyskie	13,54	19,74	13,41	19,19	13,92	21,36
Wrocławskie	13,54	19,07	13,88	18,93	12,61	19,49

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych WUS-ów.

W 1995 r. udział kobiet starszych mieszkających na wsi w woj. jeleniogórskim i legnickim przekroczył 20%, a w woj. wałbrzyskim nawet 21%. Jak wynika z tab. 3, proces starzenia jest w populacji kobiet wiejskich bardziej zaawansowany niż wśród kobiet zamieszkujących miasta, gdzie wskaźnik wahał się od 12 do 19%.

Porównując szybkość procesu starzenia widać, że w woj.: jeleniogórskim i wałbrzyskim kobiety starzały się szybciej niż mężczyźni. W woj. legnickim i wrocławskim, na wsi, sytuacja kształtowała się podobnie, ale w miastach szybciej rósł udział mężczyzn w wieku 60 lat i więcej niż kobiet. W woj. legnickim jako całości oraz wśród kobiet w miastach tempo wzrostu natężenia procesu było znacznie mniejsze niż w innych wyróżnionych w badaniu zbiorowościach.

Tabela 4

Średnioroczne tempo wzrostu wskaźników starości w czterech województwach dolnośląskich według płci i miejsca zamieszkania w latach 1975–1995

Województwo	Ogółem		Miasto		Wieś	
	M	K	M	K	M	K
Jeleniogórskie	1,021	1,029	1,027	1,030	1,015	1,029
Legnickie	1,015	1,017	1,023	1,017	1,014	1,025
Wałbrzyskie	1,025	1,030	1,029	1,030	1,017	1,029
Wrocławskie	1,024	1,025	1,030	1,026	1,011	1,021

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych tab. 3.

W woj. dolnośląskich zróżnicowanie szybkości starzenia się według płci jest większe w populacjach zamieszkujących wsie niż miasta.

4. Przyczyny zmian procesu starzenia

Proces starzenia się ludności jest efektem zmian struktur wieku wywołanych urodzeniami, zgonami oraz migracjami. Ewolucja ich oddziaływania powoduje szybszy wzrost liczebności ludności starszej niż młodszej.

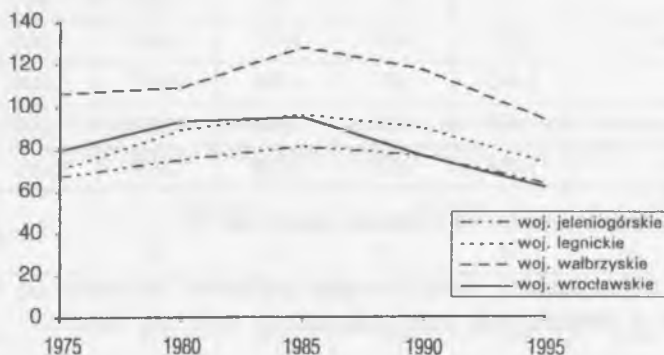
W badanym okresie we wszystkich województwach znacznie spadła liczba urodzeń:

- w woj. jeleniogórskim o 41%,
- w woj. legnickim o 22%,
- w woj. wałbrzyskim o 45%,
- w woj. wrocławskim o 43%.

Liczba urodzeń podlegała pewnym wahaniom wywołanym wyżem demograficznym z początku lat 80., ale ogólnej tendencji to nie zmieniło. Zmiany liczebności najmłodszej grupy wieku 0–4 lata dobrze pokazują, jakim zmianom podlegały urodzenia w badanym okresie. Widać, że po roku 1985 we wszystkich województwach zmniejszała się liczebność najmłodszej grupy wieku, czyli kończył się efekt wyżu demograficznego. W okresie 1990–1995 tempo spadku liczebności tej grupy wiekowej wyraźnie wzrosło i w konsekwencji liczebność ta była mniejsza niż w pierwszym roku badania.

Inaczej zmieniała się natomiast liczba osób starszych. We wszystkich województwach jej trend był rosnący i indeksy dynamiki w badanym okresie wyniosły:

- w woj. jeleniogórskim 1,797,
- w woj. legnickim 1,769,
- w woj. wałbrzyskim 1,808,
- w woj. wrocławskim 1,805.



Rys. 5. Liczba osób (w tys.) w wieku 0–4 lata według województw w latach 1975–1995

Autorzy pracy [3, s. 23] znaczny przyrost ludności starszej we wszystkich województwach dolnośląskich w badanym okresie przypisują licznym powojennym napływom migracyjnym osób będących w młodych grupach wieku produkcyjnego. Osoby te przechodząc sukcesywnie do starszych grup wieku zasiliły następnie zbiorowość osób starszych.

Znacznie wolniej niż liczba osób starszych rosła ogólna liczba mieszkańców poszczególnych województw. W latach 1975–1995 ludność woj. legnickiego zwiększyła się o 27,6%. W pozostałych województwach przyrost ten był znacznie mniejszy: 11,5% w woj. wrocławskim, 7,8%, w woj. jeleniogórskim i tylko 4,0% w woj. wałbrzyskim. Takie zmiany doprowadziły do znacznego wzrostu wskaźnika starości demograficznej.

Wpływ drugiego czynnika oddziałującego na strukturę wieku ludności – umieralności – badano analizując zmiany przeciętnego dalszego trwania życia mężczyzn i kobiet w wieku 0 oraz 60 lat. Na przestrzeni lat 1980¹–1995 we wszystkich województwach wydłużyło się trwanie życia osób w wieku 0 lat. Z wyjątkiem mężczyzn w woj. jeleniogórskim zwiększyło się też trwanie życia osób starszych.

Porównanie przyrostów wartości e_0 i e_{60} pokazuje, że spadek umieralności w młodszych grupach wieku był, z wyjątkiem mężczyzn w woj. wrocławskim, większy niż spadek umieralności w starszych rocznikach. Oznacza to, że zmiany umieralności hamowały proces starzenia. Tylko w populacji mężczyzn

¹ Nie dysponowaliśmy danymi pozwalającymi oszacować trwanie życia dla 1975 r. dla czterech województw.

w woj. wrocławskim wydłużenie trwania życia stymulowało starzenie tej zbiorowości

Tabela 5

Zmiany trwania życia (w latach) według płci i województw
dla roczników wieku 0 oraz 60 lat w latach 1980–1995

Województwo	e ₀		e ₆₀	
	M	K	M	K
Jeleniogórskie	+0,98	+1,10	−0,05	+0,55
Legnickie	+1,85	+1,24	+0,49	+1,19
Wałbrzyskie	+1,22	+1,36	+0,52	+0,62
Wrocławskie*	+1,05	+0,89	+3,32	+0,24

* dla woj. wrocławskiego badano okres 1978–1995.

Źródło: Obliczenia własne.

Zmiany struktur ludności pod wpływem migracji były znacznie zróżnicowane w poszczególnych województwach. W latach 1975–1995 w woj. wrocławskim rozpatrywanym jako całość liczba ludności praktycznie się nie zmieniła z tytułu migracji (saldo migracji wewnętrznych wyniosło ok. − 500), w woj. jeleniogórskim i wałbrzyskim zmniejszyła się odpowiednio o 39 900 oraz o 64 300, a wzrosła tylko w woj. legnickim o 29 000. We wszystkich województwach w badanym okresie migracje wpływały negatywnie na liczebność ludności wiejskiej. Łączne saldo migracji wewnętrznych na wsi wahało się od − 46 300 w woj. wałbrzyskim do − 56 100 w woj. wrocławskim. Natomiast liczebność populacji miejskich zmniejszyła się tylko w woj. wałbrzyskim (o 18 tys. osób), a w pozostałych województwach wzrosła: w jeleniogórskim o 6600, we wrocławskim o 55 600, a w legnickim aż o 80 300 osób. Tak duża zmiana w woj. legnickim spowodowała wolne tempo starzenia się populacji miejskich w tym województwie.

Migracje zagraniczne w porównaniu do migracji wewnętrznych były znacznie mniejsze. Liczba mieszkańców poszczególnych województw z ich powodu się zmniejszyła, ale w stopniu mniejszym niż z tytułu zmian wewnętrznych [zob. 1].

5. Prognozy wskaźników starzenia

Do oceny perspektyw starzenia się ludności zamieszkującej woj. dolnośląskie wykorzystano prognozę GUS z 1991 r. [6].

Przewidywane wskaźniki starości w czterech województwach dolnośląskich według pici i miejsca zamieszkania w latach 2000 i 2010

Województwo	Ogółem			Miasta			Wieś		
	og	M	K	og	M	K	og	M	K
2000									
Jeleniogórskie	16,32	12,79	19,59	15,83	12,39	18,93	17,42	13,65	21,15
Legnickie	12,69	10,35	15,50	11,00	9,12	12,80	17,73	13,95	21,48
Wałbrzyskie	17,56	13,84	20,99	17,36	13,69	20,69	18,20	14,29	21,96
Wrocławskie	17,27	13,99	20,33	17,66	14,44	20,59	16,13	12,73	19,52
2010									
Jeleniogórskie	16,99	13,57	20,16	16,93	13,29	20,21	17,14	14,25	20,02
Legnickie	14,51	12,13	17,52	13,61	11,41	15,70	18,02	14,87	21,18
Wałbrzyskie	18,07	14,40	21,44	18,09	14,15	21,65	18,02	15,23	20,70
Wrocławskie	18,95	15,49	22,18	20,00	16,28	23,38	15,89	13,29	18,48

Źródło: Obliczenia własne na podstawie [6].

W nadchodzącej przyszłości do roku 2010 we wszystkich województwach dolnośląskich postępować będzie proces starzenia. Nasilenie tych zmian będzie się wahać między województwami (por. tab. 1, 3 i 6). W woj. wrocławskim jako całości nastąpi największy przyrost wskaźnika starości o ok. 2,5 punktu procentowego wobec 1995 r. W najmniejszym stopniu wzrosną wskaźniki w populacjach wiejskich (w woj. wrocławskim wystąpi nawet jego spadek o 0,6 punktu), a wśród kobiet zamieszkujących na wsi w woj. jeleniogórskim, wałbrzyskim i wrocławskim natężenie procesu zmniejszy się w niewielkim stopniu. W populacjach miejskich w woj. legnickim i wrocławskim przyrost wskaźnika starości będzie dwukrotnie większy niż w pozostałych województwach. W dwóch pierwszych wyniesie 3,21–3,47, a w pozostałych 1,66–1,75 punktu. Na przestrzeni lat 1995–2010 we wszystkich województwach zwiększy się zróżnicowanie procesu starzenia między populacjami mężczyzn i kobiet.

6. Zakończenie

Analiza procesu starzenia się ludności Dolnego Śląska w 20-leciu 1975–1995 pozwala sformułować następujące uwagi:

1. Ludność Dolnego Śląska starzeje się szybciej niż przeciętnie populacja całego kraju.

2. Wśród województw dolnośląskich najmłodszą populacją wyróżnia się woj. legnickie i w przyszłości utrzyma ono swoją pozycję.

3. W populacji kobiet udział osób starszych jest znacznie wyższy niż wśród mężczyzn.

4. Głównym sprawcą postępującego starzenia się mieszkańców województw dolnośląskich jest, jak się wydaje, zmniejszająca się liczba urodzeń. Migracje przyczyniły się do wzrostu wskaźników starości głównie w populacjach wiejskich.

5. Zmiany umieralności w badanym okresie hamowały proces starzenia – z wyjątkiem populacji mężczyzn w woj. wrocławskim.

6. Skutkiem zróżnicowanego oddziaływania zmian liczby urodzeń i umieralności jest starzenie się społeczeństw woj. dolnośląskich od podstaw piramidy wieku [zob. 5, s. 327] co potwierdza tezę o specyfice przebiegu procesu transformacji demograficznej w Polsce.

Literatura

- [1] Cieślak M., *Starzenie się społeczeństwa województwa wrocławskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1996, no 1876
- [2] Cieślak M., Kuropka I., *Procesy demograficzne na Dolnym Śląsku 1945–1993*, „Dolny Śląsk” 1996, nr 2
- [3] Nowakowska B., Obraniak W., Nowak-Sapota K., Zarzycka Z., *Terytorialne zróżnicowanie procesu starzenia się ludności Polski*, „Monografie i Opracowania SGPiS”, 1991, nr 333
- [4] Okólski M., *Reprodukcja ludności a modernizacja społeczeństwa. Polski syndrom*, Książka i Wiedza, Warszawa 1988
- [5] Pressat R., *Analiza demograficzna. Metody. Wyniki. Zastosowania*, PWN, Warszawa 1966
- [6] *Prognoza ludności Polski według województw na lata 1990–2010. Wersja pomigracyjna*, GUS, Warszawa 1991
- [7] Rosset E., *Proces starzenia się ludności*, PZWG, Warszawa 1959